Mirosław HAMROL

PRZEDMIOT I ZAKRES OCENY PRZEDSIĘBIORSTWA W GOSPODARCE RYNKOWEJ

1. Uwagi wstępne

Myślą przewodnią niniejszego opracowania jest stwierdzenie, że o kształcie systemu oceny przedsiębiorstwa decyduje system funkcjonowania gospodarki, który rozstrzyga o jego celach oraz pozycji w otoczeniu. Mając to na uwadze, celem opracowania jest identyfikacja implikacji nowego usytuowania przedsiębiorstwa w systemie gospodarczym dla przedmiotu i zakresu jego oceny. W opracowaniu położono akcent przede wszystkim na podmiotowo-celowościowych aspektach systemu oceny przedsiębiorstwa. Na uboczu rozważań pozostawiono zaś przedmiotowo-narzędziowe ujęcie zagadnienia.

Przyjęty cel i przedmiot opracowania narzuciły logikę wywodu, co znalazło swój wyraz w jego konstrukcji. I tak w pierwszej części opracowania przedstawiono istotę systemu oceny przedsiębiorstwa, by w dalszej kolejności omówić główne cechy przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej oraz zidentyfikować przedmiot z zakresu jego oceny. Prezentowane opracowanie stanowić ma w zamyśle autora przyczynek do dyskusji nad wypracowaniem adekwatnych do nowej sytuacji metod i narzędzi oceny działalności przedsiębiorstw.

2. Istota systemu oceny przedsiębiorstwa

Termin „system" nie jest terminem jednoznacznym. Niekiedy oznacza w języku potocznym pewien sposób czy też zespół sposobów działania, niekiedy zaś – pewien zbiór reguł i zasad obowiązujący w danej dziedzinie. Niekiedy przybiera znaczenie specyficzne: filozoficzne, biologiczne, matematyczne, geologiczne i inne[1].

[1] Por. Słownik języka polskiego, t.III, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s.387.

Podobnie przedstawia się sytuacja z pojęciem „ocena". Najczęściej przez ocenę rozumie się „wyrażony w formie pisemnej lub ustnej sąd o wartości czegoś" (np. ocena społeczna czyjeś działalności), ale także „określenie materialnej wartości czegoś; oszacowanie, otaksowanie, wycena". W ujęciu czynnościowym przez ocenianie rozumie się najczęściej „wydawanie opinii o kimś lub o czymś" i (lub) „określenie wartości materialnej czegoś, wielkość, liczbę, rozmiary czegoś"[2].

Owa wieloznaczność obydwu pojęć znajduje również swój wyraz na gruncie nauk ekonomicznych. Dlatego też przed zdefiniowaniem terminu „system oceny" należy rozstrzygnąć kwestię rozumienia pojęć, z których on się składa. I tak przez system będziemy rozumieć pewną całość, utworzoną z części powiązanych ze sobą w sposób nadający jej określoną strukturę, a wyodrębnionych ze względu na funkcje przypisane tym całościom[3]. Całość tę tworzy w tym wypadku proces oceny, jako zbiór elementów (w tym czynności) zmierzających do sformułowania sądu wartościującego co do stanu określonego podmiotu lub rzeczy. W związku z tym system oceny przedsiębiorstwa można zdefiniować jako celowo określony zbiór elementów oraz relacji zachodzących między tymi elementami, służący do sformułowania sądów wartościujących działalność i stan ekonomiczny przedsiębiorstwa.

Powyższa definicja systemu oceny przedsiębiorstwa wymaga operacjonalizacji, co można uzyskać w drodze wyróżnienia podstawowych jego elementów. Są nimi: podmiot oceniający, podmiot oceniany, cel oceny, przedmiot oceny, kryterium oceny i narzędzia oceny.

Analiza poszczególnych elementów tak rozumianego systemu oceny prowadzi do wniosku, że nieuzasadnione jest mówienie o systemie oceny przedsiębiorstwa w ogóle, nie odnosząc go do warunków systemowych, w jakich ma on spełniać swoje funkcje[4]. Nie można mówić o jakimś uniwersalnym systemie oceny przedsiębiorstwa, gdyż taki nie istnieje. Jego zakres i funkcje mają charakter względny i zależą od celu, jakiemu ma służyć, wyznaczonemu z kolei przez system zarządzania. On bowiem decyduje o znaczeniu samego systemu oceny, spełnianych funkcjach oraz stosowanych miernikach i kryteriach oceny.

Nie sytuując systemu oceny w bliżej określonym otoczeniu systemowym, nie możemy powiedzieć o nim nic więcej aniżeli to, że służy do wartościowania działalności przedsiębiorstwa i jego stanu ekonomicznego. Istotne jest zaś, z jakich pozycji wartościujemy ową działalność oraz czemu ma ono służyć. Rozstrzygnięcie tych

---

[2] Por. ibidem, t.II, s.436.

[3] Podobnie definiuje pojęcie systemu **S. Mynarski** (Elementy teorii systemów i cybernetyki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s.12), który traktuje system jako celowo określony zbiór elementów oraz relacji zachodzących między tymi elementami i między ich właściwościami.

[4] Podobnie postrzega ten aspekt zagadnienia **B. Wersty** (Ocena i diagnostyka w zarządzaniu przedsiębiorstwem, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1990, s.21), który pisze: „[...] ponieważ system oceny jest narzędziem zarządzania i pełni w stosunku do niego rolę służebną – nie można zakładać istnienia jakiegoś idealnego, ponadczasowego, oderwanego od wariantu zarządzania systemu oceny. System oceny pracy przedsiębiorstwa musi mieć zatem charakter konkretny, tzn. odnosić się do konkretnych warunków zarządzania, konkretnego wariantu zarządzania".

dwóch kwestii powinno stanowić punkt wyjścia do konstruowania (w badaniach diagnostycznych do rekonstruowania) systemu oceny przedsiębiorstwa. Akcentujemy w ten sposób podmiotowo-celowościowy charakter systemu oceny przedsiębiorstwa, pozostawiając w tym momencie na uboczu rozważań przedmiotowo-narzędziowe aspekty zagadnienia. Analiza literatury przedmiotu pozwala bowiem stwierdzić, że w badaniach nad systemem oceny przedsiębiorstwa zajmowano się przede wszystkim aspektem narzędziowym systemu, tzn. zastanawiano się głównie, za pomocą jakich narzędzi oceniać. Tymczasem nie mniej istotną kwestią jest odpowiedź na pytanie, kto i jakimi narzędziami oceny oraz w jakim celu ma się posługiwać.

3. Główne cechy przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej

Funkcjonowanie każdego przedsiębiorstwa jest wyznaczone przez zespół czynników zewnętrznych usytuowanych poza nim, na które w większości wypadków nie ma ono wpływu. Szczególnym rodzajem warunków określających zachowanie przedsiębiorstwa jest zespól instytucji, reguł i sposobów oddziaływania otoczenia, zwany powszechnie w literaturze przedmiotu systemem zarządzania.

Istotne z tego punktu widzenia jest to, że program gospodarczy opracowany w swych zrębach na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych przesądził o tym, że dotychczasowy system, w którym podstawowe znaczenie miały siły pionowego oddziaływania na przedsiębiorstwo, jest zastępowany systemem opartym na mechanizmach rynkowych, a więc siłach oddziaływania poziomego. Innymi słowy, miejsce i funkcje państwa, które stają się czynnikiem zewnętrznym w stosunku do gospodarki, zajmuje rynek[5]. Rodzi to określone implikacje dla przedsiębiorstwa, które przekształca się z obiektu będącego przedmiotem oddziaływania państwa w autonomiczny podmiot gospodarowania.

Identyfikacja owych implikacji powinna stanowić jedno z pierwszoplanowych zadań dla mikroekonomii, by na tej podstawie podjąć prace, w rezultacie których zostałyby wypracowane adekwatne do nowej sytuacji narzędzia zarządzania.

Przyjrzyjmy się w związku z tym konsekwencjom uczynienia rynku, a tym samym mechanizmu rynkowego, regulatorem procesów gospodarczych, co jest równoznaczne z uznaniem rynku za dominującą formę powiązań gospodarczych.

Z punktu widzenia przedmiotu opracowania na podkreślenie zasługuje przede wszystkim znaczenie dla funkcjonowania przedsiębiorstwa poziomych powiązań

[5] W opracowaniu nie podejmuje się w szerszym ujęciu problemu roli państwa w gospodarce. Zasadne jest jednak zwrócenie w tym miejscu uwagi na rozbieżność poglądów, jaka ma miejsce w tym zakresie. I tak np. w kręgach liberalnej ekonomii mamy do czynienia z dwoma nurtami dyskusji. Pierwszy z nich zajmuje się niedoskonałościami funkcjonowania mechanizmu rynkowego i wskazuje na pozytywną rolę instytucji państwowych. Przedstawicielami tego nurtu byli: J. M. Keynes, A. C. Pigou oraz twórcy ekonomii dobrobytu. Drugi nurt zajmuje się z kolei krytyką instytucji państwowych jako ekonomicznie nieefektywnych, a jego apogeum przypada na lata osiemdziesiąte. Por. **S. Golinowska**, Rola państwa w gospodarce – przegląd teorii, „Ekonomista", 1989, nr 4, s.695-713.

z innymi podmiotami działającymi na poszczególnych rynkach. Powiązania te mają charakter towarowo-pieniężny, a ponadto:

1) nabywcy i sprzedawcy samodzielnie podejmują decyzje kupna i sprzedaży,

2) w tych decyzjach kierują się kryteriami pieniężnymi, dysponując ograniczonym zasobem środków pieniężnych,

3) nabywcy, podejmując decyzje zakupu, dążą do minimalizacji kosztów niezbędnych do uzyskania określonych dóbr albo maksymalizują efekty, jakie można osiągnąć przy danych kosztach,

4) sprzedawcy, podejmując samodzielnie decyzje sprzedaży, kierują się również własnym pożytkiem, mierzonym różnicą między dochodami ze sprzedaży a kosztami ich uzyskania.

Zależności tego typu stanowią podłoże do działania mechanizmu rynkowego, który powoduje, że sprzedawcy dążą do wytworzenia tylko takich wyrobów i w takich ilościach, jakie zechcą kupić nabywcy. Warunkiem zaistnienia takiego stanu jest występowanie samodzielnych podmiotów gospodarczych (odpowiedni stopień niezależności od organów administracji państwowej) oraz ukierunkowanie ich działalności na powiększenie zysku.

Nie wnikając w przyszłą strukturę podmiotową gospodarki, zakres ingerencji państwa w procesy rynkowe oraz inne elementy kształtujące rzeczywiste wymiary przyszłej gospodarki rynkowej w Polsce[6] można stwierdzić, że aby miała ona taki właśnie charakter, musi odznaczać się pewnymi niezbywalnymi cechami tzw. gospodarek rynkowych. Cechami tymi są m.in.:

1) przedmiotowa swoboda działalności gospodarczej, czyli możliwość nieskrępowanego wyboru profilu produkcji i usług, inwestycji oraz sposobu alokacji kapitału,

2) swoboda obrotu towarami i usługami, a także siłą roboczą i kapitałem,

3) prawo poziomego kształtowania cen i warunków obrotu (za pomocą umów między kontrahentami, bez administracyjnej ingerencji),

4) możliwość korzystania ze wszystkich dróg powiększania zysku, na jakie pozwala przedsiębiorstwu pozycja na rynku, dostęp do kapitału i ustawodawstwo antymonopolowe oraz dotyczące ochrony środowiska naturalnego, warunków pracy i płac itp.,

5) daleko idąca swoboda w podejmowaniu decyzji, połączona z bezwzględną odpowiedzialnością za wyniki gospodarowania, tzn. że działalność jest prowadzona na rachunek i ryzyko własne,

6) pluralistyczna struktura podmiotowa gospodarki, z pełnym równouprawnieniem wszystkich podmiotów w dostępie do poszczególnych rynków.

Wyróżnione wyżej cechy przybierają postać warunków, których spełnianie oznacza, że przedsiębiorstwa, jako podstawowe podmioty gospodarcze, stają się organiz-

---

[6] Do głównych problemów związanych z przejściem z systemu nakazowo-rozdzielczego na system oparty na mechanizmie rynkowym w warunkach polskiej gospodarki należy zaliczyć:
- zmiany struktury podmiotowej gospodarki, tzn. stosunków własnościowych,
- uefektywnienie struktury gospodarczej,
- stworzenie infrastruktury rynkowej (banki, rynki kapitałowe itp.).

Por. W. **Wilczyński**, System funkcjonowania gospodarki – doświadczenia i warunki sukcesu, Wydawnictwo Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Kraków 1987, s.27 i 28.

mami artykułującymi własne, autonomiczne cele. Cele te są funkcją oczekiwań (korzyści), jakie wiąże z działalnością przedsiębiorstwa jego właściciel (właściciele). Abstrahując w tym miejscu od możliwych postaci celu przedsiębiorstwa, która zależy od charakteru własności środków produkcji, należy zwrócić uwagę na wymagania, jakie stawia gospodarka rynkowa przed przedsiębiorstwem w procesie realizacji jego celów. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć:

1) zrównanie dochodów i kosztów w ujęciu dynamicznym, jako warunek *minimum minimorum* przetrwania przedsiębiorstwa,

2) decydującą i rozstrzygającą rolę rynku w weryfikacji działalności przedsiębiorstwa, co oznacza, że cena staje się zweryfikowanym efektem nakładów,

3) ryzyko majątkowe związane z niepewnością podejmowanych przedsięwzięć i konieczności pokrycia ewentualnych strat z własnych środków,

4) wspólny dla większości podmiotów motyw podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej, jakim jest osiągnięcie zysku.

Przedstawione wyżej – z konieczności w sposób bardzo syntetyczny – podstawowe wymagania, jakie stawia przed przedsiębiorstwem gospodarka rynkowa, ukazują radykalne zmiany w stosunku do systemu dotychczasowego obrazu przedsiębiorstwa. Przedsiębiorstwo jawi się przede wszystkim jako podmiot gospodarczy istniejący nie po to, aby produkować, ale po to, by zaspokajać potrzeby otoczenia (konsumenta). Związane to jest przede wszystkim z przemieszczaniem „władzy gospodarczej" z centrum do otoczenia poziomego[7]. Orientacja na otoczenie, tj. podmioty w nim zlokalizowane, stanowi najważniejszą cechę przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej. Jego działalność zostaje podporządkowana potrzebom otoczenia, których zaspokojenie staje się podstawową dyrektywą podejmowania jakiejkolwiek działalności gospodarczej. Dyrektywa ta nie ma już charakteru postulatywnego, lecz stanowi warunek *sine qua non* istnienia przedsiębiorstwa, a w dalszej kolejności osiągania zysku niezbędnego do rozwoju. Wszystko to razem sprawia, że mamy do czynienia z sytuacją, w której przedsiębiorstwa muszą kierować się w swojej działalności wielorako pojmowaną efektywnością[8], a także pragną tak czynić[9].

---

[7] W przedsiębiorstwie tak długo powstają tylko koszty, jak długo nie zostaną one uznane przez rynek jako nakłady społecznie użyteczne. Mechanizm rynkowy, przywracając zlikwidowaną odrębność nakładów i efektów, jednoznacznie wskazuje, że przedsiębiorstwo jest przede wszystkim miejscem powstawania kosztów. Zyski powstają natomiast w otoczeniu.

[8] Wyróżnić można co najmniej cztery znaczenia efektywności. Tworzą je:

– efektywność ekonomiczna, określana za pomocą zbioru ocen, wynikających z porównania wyników działalności z poniesionymi na tę działalność nakładami,

– efektywność społeczna, określana za pomocą zbioru ocen, wynikających z porównania podaży wyników działalności z popytem i potrzebami społecznymi,

– efektywność techniczna, określana za pomocą zbioru ocen wyniku określonej działalności z technicznym wzorcem produktu, którego wytwarzanie jest przedmiotem działalności przedsiębiorstwa,

– efektywność ekologiczna, określana za pomocą zbioru ocen wynikających z porównania stanu otoczenia przed i po określonej fazie działalności przedsiębiorstwa.

Por. **B.Szybisz**, Identyfikacja pojęcia efektywności w statystyce społeczno-gospodarczej, „Wiadomości Statystyczne", 1985, nr 1.

[9] Używamy trybu oznajmującego, antycypując w ten sposób rozwiązania gospodarki rynkowej wzorowanej na doświadczeniach krajów wysoko rozwiniętych.

Imperatyw przestrzegania zasady racjonalnego gospodarowania wynika przede wszystkim z działania mechanizmu rynkowego, który zmusza przedsiębiorstwa m.in. do:

1) dostosowania produkcji do potrzeb odbiorców,

2) stosowania czynników produkcji w taki sposób, aby zapewnić ich najwyższą efektywność,

3) wdrażania postępu technicznego, prowadzącego do tańszych metod produkcji i nowych, lepszych jakościowo wyrobów,

4) szybszego reagowania na zmiany zachodzące w gospodarce przez elastyczne dostosowanie do nich programu produkcji i zdolności produkcyjnej.

Ta sama gospodarka rynkowa, stawiając przedsiębiorstwa w sytuacji przymusu ekonomicznego, stwarza jednocześnie warunki, w których przedsiębiorstwa mogą sprostać temu wyzwaniu. Zaliczyć do nich należy:

1) pluralizm i elastyczność struktury podmiotowej, pozwalające na powoływanie spółek, podejmowanie wspólnych przedsięwzięć, nabywanie, zbywanie i wydzierżawienie elementów majątku itp.,

2) nie skrępowany administracyjnie dostęp do czynników produkcji,

3) samodzielność przedsiębiorstw w sferze realnej (alokacyjnej), oznaczającą kształtowanie struktury rzeczowej działalności w myśl zasad mikroefektywności,

4) poprawność parametrów rachunku ekonomicznego, umożliwiających prowadzenie działalności gospodarczej, opierającej się na kosztach utraconych możliwości oraz zasadzie efektywności produkcji,

5) przejęcie przez państwo funkcji osłonowych w odniesieniu do grup ludności pozostających bez pracy[10].

Sprawna gospodarka rynkowa, niosąc z sobą pozytywne bodźce zachęty, stwarza przesłanki, które pozwalają przyjąć, że przedsiębiorstwa, a w tym właściciele, pracownicy i zarządzający, gotowi są kierować się zasadami mikroefektywności. Do przesłanek tych należy zaliczyć:

1) jednoznaczne wyodrębnienie majątkowo-dochodowe przedsiębiorstwa, oznaczające bezpośrednie powiązanie sytuacji gospodarczo-finansowej przedsiębiorstwa z dochodami wyróżnionych wyżej podmiotów,

2) związek między wynikami finansowymi a mikroefektywnością,

3) pełną dyspozycyjność zysku po opodatkowaniu,

4) samodzielność płacową przedsiębiorstwa (zadaniem przedsiębiorstwa jest umacnianie i rozwój motywacyjnej funkcji płac, natomiast realizacja polityki dochodów rozstrzyga się poza przedsiębiorstwem na płaszczyźnie państwo–obywatel),

5) zrównoważenie rynku pracy[11].

Jeśli przyjąć, że wyłuszczone cechy gospodarki rynkowej, a w konsekwencji nowe usytuowanie przedsiębiorstwa w systemie gospodarczym, stanowią jedynie

---

[10] Por. **J. Mujżel**, Przedsiębiorstwo w procesach restrukturyzacji, Wydawnictwo Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Kraków 1987, s.9-12.

[11] Por. ibidem, s.16 i 17.

przesłanki do wzrostu efektywności mikroekonomicznej, to zasadne jest postawienie pytania o inne warunki niezbędne do sprawnego funkcjonowania przedsiębiorstw w tak radykalnie zmienionym systemie zarządzania. Można wnosić, że istotną grupę owych warunków stanowią narzędzia zarządzania przedsiębiorstwem, wśród których poczesne miejsce zajmuje system oceny przedsiębiorstwa, jego usytuowanie oraz wykorzystywane w nim metody i narzędzia analizy ekonomicznej.

4. Przedmiot i zakres oceny przedsiębiorstwa

Przedstawiona w poprzednim rozdziale charakterystyka przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej, choć z konieczności dalece uproszczona, może stanowić dogodny punkt wyjścia do rozważań nad przedmiotem i zakresem jego oceny. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na następujące zjawiska:

1) ograniczenie roli państwa i jego agend w systemie gospodarczym,

2) wzrost samodzielności przedsiębiorstw, które stają się automatycznie organizmami, dokonującymi wyboru zadań umożliwiających osiąganie dlań największych korzyści,

3) konieczność uwzględnienia przez przedsiębiorstwo oczekiwań otoczenia, jako warunku realizacji własnych interesów,

4) równość sił ekonomicznych (w ujęciu dynamicznym) między zbiorem przedsiębiorstw reprezentujących podaż oraz zbiorem podmiotów reprezentujących popyt,

5) rozstrzygającą rolę rynku (otoczenia poziomego) w weryfikacji wyników działalności przedsiębiorstwa.

Na tym tle rodzi się pytanie o konsekwencje takiego stanu rzeczy dla struktury systemu oceny przedsiębiorstwa, tj. podmiotów oceniających, przedmiotu, metod i narzędzi oceny oraz ich wpływu na autoocenę dokonywaną przez samo przedsiębiorstwo.

W świetle powyższych stwierdzeń można wnosić, że istotnemu ograniczeniu ulega pionowy wymiar oceny przedsiębiorstwa, którego zakres – jak dowiedziono poprzednio – jest wypadkową roli państwa w gospodarce[12]. Ponieważ przedsiębiorstwo przestaje być przedmiotem centralnego planowania i zarządzania, przeto na znaczeniu traci podstawowa poprzednio funkcja systemu oceny przedsiębiorstwa, jaką jest wykorzystanie go do bezpośredniego zarządzania przedsiębiorstwami przez centrum. Zyskuje natomiast na znaczeniu poziomy wymiar oceny, który jest charakterystyczną cechą gospodarek „jednopoziomowych", opartych na stosunkach między równorzędnymi prawnie podmiotami. Wszystko to sprawia, że zmianie ulega również rola samooceny, której kryteria uwzględniać muszą zarówno interesy przedsiębiorstwa, jak i oczekiwania otoczenia. Identyfikacja owych oczekiwań jest w tym świetle

[12] W rozważaniach pominięto rolę państwa w tzw. okresie przejściowym, w którym jego znaczenie jako animatora zmian stosunków własnościowych i restrukturyzacji jest nie do podważenia. To samo dotyczy roli państwa w tworzeniu infrastruktury rynkowej (banki, giełdy itd.).

newralgicznym problemem, przed którym stoi przedsiębiorstwo wprzęgnięte w orbitę mechanizmu rynkowego.

Konstatacje powyższe nakazują postrzegać ocenę przedsiębiorstwa jako istotny element kształtujący jego strategię, która zorientowana musi być przede wszystkim na otoczenie poziome. Ono bowiem tworzy warunki gospodarowania, które zwrotnie wyznaczają możliwości osiągania przez przedsiębiorstwo spodziewanych korzyści z podejmowanej działalności gospodarczej. Ilustruje to tabela 1, w której przedstawiono wybrane różnice między przedsiębiorstwami w gospodarce planowanej centralnie i gospodarce rynkowej.

Tabela 1

Wybrane różnice między przedsiębiorstwami w gospodarce planowanej centralnie i gospodarce rynkowej

Elementy charakterystyki	Gospodarka	
	planowana centralnie	rynkowa
Istota polityki	dostosowanie do wymagań wyższych szczebli zarządzania	dostosowanie do wymagań rynku i konkurencji
Cele	przetrwanie w drodze realizacji tzw. celów zastępczych	przetrwanie przez rozwój, nadwyżka ekonomiczna
Charakter dostosowań do otoczenia	aktywne, oparte na życzeniach, wymuszonych na władzy	aktywne, zorientowane na konsumpcję
Horyzont gospodarowania	krótki (1 rok)	długi (4-15 lat)
Podstawowe wartości	ekonomiczno-polityczne (lojalność wobec centrum)	ekonomiczne
Metody gospodarowania	ekstensywne	intensywne
Elastyczność procesów wytwarzania	brak elastyczności – przedsiębiorstwo sprzedaje to, co wyprodukuje	przedsiębiorstwo wytwarza to, co można korzystnie sprzedać, program produkcji elastyczny
Marketing	nierozwinięty – przyszłość przedsiębiorstwa wiąże się z istniejącymi rynkami	rozwinięty – przyszłość przedsiębiorstwa wiąże się z nowymi rynkami
Finanse	miękkie finansowanie o charakterze zadaniowym	twarde finansowanie o charakterze zarobkowym

Źródło: Opracowano na podstawie: **J.Gajda**, Przedsiębiorczość i warunki jej rozwoju w gospodarce socjalistycznej, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków 1987, s.10 oraz **B. Wawrzyniak**, Polityka strategiczna przedsiębiorstwa, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1989, s.158 i 159.

„Uzależnienie" przedsiębiorstwa od rynku, który jest rozstrzygającym weryfikatorem efektów działalności przedsiębiorstwa, oznacza, że interesy potencjalnych partnerów gospodarczych, zgłoszone przez tych ostatnich na poszczególnych rynkach, są dla przedsiębiorstwa swoistymi warunkami brzegowymi, determinującymi zakres możliwych strategii[13]. Z nich też są wyprowadzane kryteria oceny przedsiębiorstwa, które jest ono zmuszone wprowadzać do własnego systemu oceny. Innymi słowy przedsiębiorstwo, wypracowując system oceny, kieruje się nie tylko kryteriami wyprowadzonymi z własnego systemu wartości, lecz uwzględnia także preferencje podmiotów otoczenia.

O ile więc w systemie scentralizowanym zarządzanie gospodarką przedsiębiorstwo było niejako wyposażone w system oceny, to w gospodarce rynkowej system taki musi ono samo stworzyć, respektując w nim wszystkie te wartości, do których przywiązuje wagę otoczenie podmiotowe, w którym ono funkcjonuje. Jednocześnie musi ono mieć na uwadze najważniejszą cechę gospodarki rynkowej, która przez konkurencję tworzy samoczynny mechanizm oceny[14].

Przyjrzyjmy się zatem w pierwszej kolejności podmiotowym aspektom zewnętrznej oceny przedsiębiorstwa. Należałoby zidentyfikować najpierw najważniejsze podmioty, które są zainteresowane działalnością przedsiębiorstwa i jej wynikami. Podmiotami tymi są:

1) odbiorcy,
2) dostawcy,
3) banki,
4) inwestorzy (np. potencjalni akcjonariusze lub udziałowcy),
5) państwo (reprezentowane głównie przez władze lokalne),
6) indywidualni konsumenci.

Cel i przedmiot oceny dokonywanej przez wyżej wymienione podmioty przedstawiono w tabeli 2.

---

[13] Nie oznacza to, że stoimy na stanowisku, w myśl którego istnieje deterministyczna zależność między oczekiwaniami otoczenia a strategią przedsiębiorstwa. To ostatnie jest bowiem funkcją wielu czynników (np. pozycji przedsiębiorstwa w otoczeniu, posiadanych i dostępnych zasobów, organizacji itd.), wśród których interesy otoczenia odgrywają istotną rolę.

[14] Jak stwierdza **J. Więckowski** (Metody oceny przedsiębiorstw, w: Ocena działalności samodzielnego przedsiębiorstwa przemysłowego, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Oddział w Toruniu, Toruń 1986, s.14), już zreformowany system znacznie ograniczył międzyszczeblowe przepływy informacji ekonomicznych, przede wszystkim przekazywanych przez przedsiębiorstwa organizacjom zewnętrznym. Jednocześnie z rozszerzeniem kompetencji i uprawnień przedsiębiorstwa otrzymały narzędzia samooceny i samoweryfikacji. Są nimi podstawowe wskaźniki syntetyczne: dochody ze sprzedaży i zysk. Wraz z oddelegowaniem uprawnień przekazano na szczebel przedsiębiorstwa określone procesy decyzyjne, łącznie z funkcjami akceptacji uzyskanych wyników. Przedsiębiorstwa dokonują ustaleń w wyznaczonych im dziedzinach, określają sposoby działania i oceniają wyniki. Uzyskały one bowiem narzędzia weryfikacji tych działań w formie wskaźników syntetycznych. Centrum podkreśliło wagę tych wskaźników przez związanie ich z różnymi formami zachęty materialnej oraz funduszami rozwojowymi przedsiębiorstwa.

Tabela 2

Cele i przedmiot oceny przedsiębiorstwa dokonywanej przez podmioty otoczenia

Podmiot otoczenia	Cel oceny	Przedmiot oceny (podstawowe elementy)
Odbiorca	Określenie celowości podjęcia decyzji co do wyboru ocenianego przedsiębiorstwa jako dostawcy	Cena, sposób zapłaty, terminowość dostaw, obsługa komisowa, poziom techniczny produktu
Dostawca	Określenie celowości podjęcia decyzji co do wyboru ocenianego przedsiębiorstwa jako odbiorcy	Wypłacalność przedsiębiorstwa Forma (sposób) zapłaty
Bank	Ustalenie zdolności kredytowej przedsiębiorstwa Określenie stopnia ryzyka operacji kredytowej Oszacowanie opłacalności transakcji	Płynność finansowa przedsiębiorstwa Płynność długoterminowa przedsiębiorstwa
Inwestor (np. potencjalny akcjonariusz lub udziałowiec)	Określenie opłacalności inwestowania Dostarczenie przesłanek do porównania opłacalności alternatywnych lokat kapitału	Pozycja przedsiębiorstwa na rynku Perspektywiczna sytuacja przedsiębiorstwa Polityka przedsiębiorstwa w zakresie podziału zysku
Władze lokalne	Określenie uciążliwości przedsiębiorstwa dla środowiska Kontrola przestrzegania przez przedsiębiorstwo obowiązujących norm prawnych	Koszty zewnętrzne działalności przedsiębiorstwa, przestrzeganie prawa gospodarczego Regulowanie ustawowych zobowiązań Infrastrukturotwórcza funkcja przedsiębiorstwa
Konsument indywidualny	Określenie celowości i opłacalności (podjęcie decyzji co do kupna, wyrobu lub skorzystania z usługi)	Cena Spełniana przez wyrób funkcja Jakość Obsługa

Źródło: Opracowanie własne.

Analizując punkt widzenia przedsiębiorstwa przez poszczególne podmioty, można stwierdzić, że znajdują w niej swoje odbicie przede wszystkim końcowe stany działalności przedsiębiorstwa. Przedmiotem oceny nie jest w tym wypadku sfera transformacji, lecz zdolność przedsiębiorstwa do zaspokojenia oczekiwań zgłaszanych przez dany podmiot. Oczekiwania te dotyczą nie tylko jakości wyrobów bądź świadczonych usług, cen i warunków sprzedaży itd., ale także płynności finansowej

(banki), zdolności do generowania zysku (potencjalni dawcy kapitału) czy kosztów zewnętrznych działalności przedsiębiorstwa (władze lokalne).

W sytuacji, kiedy ma miejsce oddzielenie własności od zarządzania, charakter zewnętrzny ma także ocena dokonywana przez właściciela przedsiębiorstwa. W interesie właściciela leży, by przedsiębiorstwo realizowało taką wiązkę celów, która pozwoli na maksymalizację spodziewanych pożytków[15] i z tego właśnie punktu widzenia będzie ocenial działalność przedsiębiorstwa[16].

Jeżeli założyć, że polityka przedsiębiorstwa wyrasta przede wszystkim z interesów tych ostatnich (oczekiwania otoczenia są jedynie warunkami ograniczającymi), to głównym celem samooceny przedsiębiorstwa (reprezentowanego w tym ujęciu przez osoby zarządzające powierzonym przez właścicieli majątkiem) jest dostarczenie niezbędnych przesłanek do sformułowania strategii, pozwalającej osiągnąć możliwie wysoki stopień realizacji oczekiwań właścicieli środków produkcji. Realizacja tak sformułowanego celu systemu oceny wymaga, aby był on oparty na miernikach, których pojemność umożliwi dokonanie wyborów ekonomicznych, uwzględniających oczekiwania wyróżnionych poprzednio podmiotów.

Przedsiębiorstwo może zadowolić rosnące wymagania poszczególnych podmiotów, kiedy cechuje je stabilność, a więc kiedy siły pochodzące z otoczenia są równoważone przez siły wewnętrzne przedsiębiorstwa. Rozpoznanie tych sił, określenie siły ich oddziaływania oraz ukazanie wpływu na stan przedsiębiorstwa to główna funkcja oceny przeprowadzonej przez jego kierownictwo. Zarządzanie przedsiębiorstwem w zmieniającym się otoczeniu wymusza na przedsiębiorstwie wybór z różnych sytuacji takiej, która zneutralizuje pojawiające się zagrożenia lub (i) takiej, która pozwoli na wykorzystanie szans, jakie niosą ze sobą te zmiany. Niezbędne jest więc rozumowanie w kategoriach szans i zagrożeń, którego elementem powinno być wkomponowanie w system oceny sprzężenia antycypacyjnego, pozwalającego przewidywać szanse i zagrożenia, a tym samym stanowiącego podstawę tzw. systemu wczesnego ostrzegania[17].

Można zatem stwierdzić, że system oceny przedsiębiorstwa powinien być ukierunkowany na:

1) systematyczne obserwowanie otoczenia, w jakim prowadzi ono swoją działalność,

---

[15] Utożsamienie interesu właściciela z bliżej nie określonymi pożytkami jest zabiegiem świadomym. Wskazujemy w ten sposób na zależność między celem przedsiębiorstwa, którego nośnikiem jest właściciel, a ustrojem prawnym przedsiębiorstwa. Jak już wskazano wcześniej, innych korzyści oczekuje np. jako właściciel państwo, a innych samorząd pracowniczy.

[16] Ocena ta dokonywana jest bezpośrednio przez właściciela lub – co jest częściej spotykane – przez organ go reprezentujący, np. w spółce akcyjnej przez radę nadzorczą lub zebranie akcjonariuszy, a w przedsiębiorstwie państwowym przez upoważniony organ administracji.

[17] Systemy wczesnego ostrzegania (corporate monitoring) stanowią współcześnie bardzo ważny instrument zarządzania. Wczesne rozpoznanie zmian oraz umiejętne wykorzystanie informacji o nich w celu wprowadzenia stosownych środków jest jednym z głównych zadań kierownictwa przedsiębiorstwa. Por. **M. Holder, L. Ritter**, Corporate Monitoring. Ein Frühwarn und Chancenerkennungssystem, „Management Zeitschrift", 10, 1987, nr 12.

2) rozpoznanie własnych możliwości, tj. oceny pozycji w otoczeniu ze względu na stan ekonomiki i organizacji.

Rozważając zagadnienie przedmiotu i zakresu oceny przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej, należy zwrócić uwagę na rolę, jaką odgrywa w tej ocenie infrastruktura tejże gospodarki, która umożliwia uzyskanie informacji o sytuacji gospodarczo-finansowej poszczególnych przedsiębiorstw. Infrastrukturę tę tworzą m.in. sprawozdania publikowane przez przedsiębiorstwa, banki, wyspecjalizowane agencje informacyjne oraz giełdy.

Można wyróżnić cztery funkcje, jakie spełnia szeroko dostępna informacja gospodarczo-finansowa w krajach o gospodarce rynkowej. I tak:

1) stanowi ona element oceny działalności przedsiębiorstwa przez właścicieli, a zwłaszcza akcjonariuszy,

2) umożliwia sprawowanie kontroli przez wyspecjalizowane agendy rządowe,

3) spełnia istotną rolę w procesie podejmowania decyzji we wszelkiego rodzaju transakcjach związanych z działalnością produkcyjno-handlową,

4) jest niezbędna w procesie podejmowania decyzji w transakcjach na rynku papierów wartościowych.

Rozbudowany system informacji zewnętrznej umożliwia przedsiębiorstwom stosowanie skutecznego instrumentu zarządzania, jakim są analizy międzyzakładowe. Analizy te dostarczają informacji o otoczeniu, tj. rynku, na jakim działa przedsiębiorstwo, wskaźnikach osiąganych przez podobne przedsiębiorstwa, koniunkturze i tendencjach na przyszłość. Tym samym mogą stanowić podstawę do prawidłowej samooceny przedsiębiorstwa[18]. Dostęp do informacji o sytuacji gospodarczo-finansowej przedsiębiorstw (aktualnych kursów na giełdzie, uzyskiwanych wynikach ekonomicznych, fuzjach, wypłacalności, obrotach) ułatwia także bogata prasa specjalistyczna, w której prezentowane są pogłębione analizy wybranych przedsiębiorstw[19].

---

[18] Jak słusznie stwierdza **T. Waśniewski** (Kierunki zmian w systemie syntetycznej oceny przedsiębiorstw w Polsce, „Rachunkowość", 1991, nr 8, s.12-14), do prawidłowej samooceny przedsiębiorstw i wynikających z niej decyzji gospodarczych niezbędne są informacje o sytuacji w świecie zewnętrznym. W miarę rozwoju mechanizmów gospodarki rynkowej konieczne stanie się obowiązkowe publikowanie rocznych sprawozdań finansowych oraz opracowań je systematyzujących. Autor zwraca jednocześnie uwagę, że w krajach o gospodarce rynkowej sprawozdawczość finansowa wykorzystywana jest nie tylko przez przedsiębiorstwa, ale również przez szeroko rozumiane otoczenie (inwestorzy, pożyczkobiorcy, banki, pracownicy, politycy itp.). Jak nietrudno zauważyć, jest to zgodne z prezentowaną w niniejszym opracowaniu koncepcją trzech wymiarów systemu oceny.

[19] Na przykład w RFN są publikowane w ujęciu rocznym (często również półrocznym i kwartalnym) rankingi 500 największych przedsiębiorstw giełdowych. Ranking ten jest zbudowany na podstawie sześciu kryteriów wyprowadzonych z trzech obszarów oceny. Obszarami tymi są:

- rentowność mierzona relacją zysku brutto do kapitału własnego oraz zyskownością sprzedaży,
- wiarygodność finansowa mierzona wskaźnikiem płynności,
- wzrost mierzony przyrostem majątku oraz dynamiką dochodów ze sprzedaży.

Przez nadanie wag poszczególnym wskaźnikom oraz uwzględnienie stanów w trzech poprzednich latach możliwe jest określenie tendencji rozwojowych przedsiębiorstwa na tle wszystkich przedsiębiorstw danej branży.

Por. Die 500 Größten, „Manager Magazin", 1989, nr 11.

W świetle powyższych spostrzeżeń można wnosić, że tego typu „infrastruktura" staje się niezbędna także w warunkach polskich. Trzeba w tym miejscu zauważyć, że jej elementy zawarte są w polskim Kodeksie handlowym z 1934 r. oraz w Rozporządzeniu Ministra Finansów w sprawie zasad prowadzenia rachunkowości[20]. Regulacje w nich zawarte mogą stanowić dogodny punkt wyjścia do jej budowy.

5. Uwagi końcowe

Przeprowadzone w niniejszym opracowaniu rozważania, którymi objęto przedmiot i zakres oceny przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej, jednoznacznie wskazują, że mamy do czynienia z nową sytuacją. Istotnemu ograniczeniu ulega bowiem pionowy wymiar oceny przedsiębiorstwa. Na znaczeniu zyskuje natomiast jej wymiar poziomy, który jest charakterystyczny dla gospodarki opartej na stosunkach między równorzędnymi podmiotami. Sprawia to, że zmianie ulega również rola samooceny, której kryteria muszą uwzględniać zarówno interesy samego przedsiębiorstwa, jak i oczekiwania otoczenia.

W opracowaniu przyjęto założenie, że polityka przedsiębiorstwa wyrasta przede wszystkim z interesów jego właściciela, a oczekiwania są jedynie warunkami ograniczającymi. Głównym zatem celem samooceny przedsiębiorstwa, któremu musi być podporządkowana struktura systemu oceny, tj. jego przedmiot, kryteria i narzędzia, jest dostarczanie niezbędnych przesłanek do sformułowania strategii, pozwalającej osiągać możliwie wysoki stopień realizacji oczekiwań właściciela.

EVALUATION OF AN ENTERPRISE IN THE MARKET ECONOMY

Summary

The article presents implications of a new situation of an enterprise for the subject and range of its evaluation. The author underlines the subject-purpose aspects of the system of evaluating an enterprise, omitting the subject-instrument approach to the problem.

The analysis of the main features of an enterprise in the market economy and its position in the economic system clearly shows that we deal with a completely new situation. The

[20] Por. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 15 stycznia 1991 r. w sprawie zasad prowadzenia rachunkowości, Dz. U., nr 10, 1991.

vertical dimension of an enterpris's evaluation is significantly limited while its horizontal dimension, characteristic of the economy based on relations between equal entities becomes more important. Thus, the role of self-evaluation changes as well, and its criteria must take into account both the interest of an enterprise and the expectations of environment.